

Ortadoğu ve Modern Dünyanın İnşası

Cyrus Schayegh, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, 400 Sayfa

Değerlendiren: Ergün Dirmenci¹

Bu kitap Ortadoğu'nun sosyo-mekansal oluşumuna dair bir yorum geliştiriyor. Köklü kentlerin ve bölgelerin dinamik modern dünya ekonomisine ve güçlü modern devletlere niçin, nasıl ve hangi aşamalarda biçim verdiğini soruyor. Buna karşılık kentler ve bölgeler yeneden nasıl biçimlendi? Ve Ortadoğu örneği bize dünyanın bütünü hakkında neler anlatıyor? Bu kitap bu sorulara yanıt vermek için dönüştürücü bir zaman dilimine odaklanıyor. Bu zaman dilimi, ekonomik küreselleşmenin açıkça Batı merkezli olan şeklinin ve Osmanlı İmparatorluğu ile başka bir coğrafyadaki modern devlet oluşumunun göze çarptığı 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinde başlıyor. Söz konusu zaman dilimi, 1918'de Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ve Ortadoğu'da Avrupa hakimiyetinin yayılmasıyla birlikte biteceğine, belli sayıda Ortadoğulu devletin bağımsızlığını kazandığı 1940'lara kadar devam ediyor.

Kitabın eksenini, Ortadoğu'nun merkezindeki Bilad'üş-Şam'dır (15). Onun Avrupalılar için adı 1918'de Suriye'ydi. Bu kitap Bilad'üş-

¹ Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, TR, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, <https://orcid.org/0000-0002-3076-9377>, ergun.dirmenci54@gmail.com

Şam'dan ötesini, komşu Mısır, Irak ve Türkiye'yi, diaspora topluluklarını ve emperyal ya da ulus-ötesi çeşitli bağlantıları da ele alıyor. Ayrıca, bölgeye, kentlere ve onların bağlarına, küresel ekonomik güçlere, Osmanlı ve Avrupalı emperyal devletlere ve Bilad'üş-Şam'da geçerli olan Osmanlı sonrası ulus devletlere derinlemesine bakıyor (17).

Yazarın, en temel gayesi, “mekan-ötesileşme” teriminden yola çıkarak, Ortadoğu özelinde ve kitabın ekseni olan Ortadoğu'nun merkezindeki bölge Bilad'üş-Şam (Suriye, Ürdün, Lübnan, İsrail/Filistin) etrafında modern dünyanın inşa süreçlerini ele almaktır. Bunun yanında, birbirini etkileyen; kentler, bölgeler, devletler ve küresel çevrelerin çok daha ayrıntılı ve tarihte herhangi başka bir durumdan çok daha hızlı bir ritimle birbirlerini yapılandırdığı ve dönüştürdüğü gerçeğini okuyucuya sunmaktır. Schayegh, bu amacını gerçekleştirmek için Bilad'üş-Şam ile işe başlamıştır. Sonra mekan-ötesileşmenin Ortadoğu'da 19. yüzyılın ortasından 20. yüzyılın ortasına kadar nasıl bir seyir izlediğinin ana hatlarını çizmiştir. Yazar kendi seçeneklerini okura sunmuştur. Bu seçenekleri sunarken; küresel ve emperyal tarihçilerden, saha çalışmalarından, kütüphane arşivlerinden, gazete makalelerinden ve röportajlardan yararlanmıştır.

Schayegh, kitaba giriş kısmıyla başlamış ve bu kısım da dahil olmak üzere kitap yedi bölümden oluşturulmuştur. Birinci bölümde “Parçalı Kentsel Bölgenin Yükselişi” başlığıyla 1830-1914 arası dönemi ele almıştır. İkinci bölümde ise “Savaş Kazanı (1914-1918)” başlığıyla Birinci Dünya Savaşı'nın bölgeye olan etkilerine ve Bilad'üş-Şam'ın savaş sırasında bölgesel bütünleşmesini sağlayan faktörlere değinilmiştir. Üçüncü bölümde, “Osmanlı'nın Alacakaranlığı (1918-1929)” başlığıyla farklı ideolojilerin dünya ticareti anlayışları ve bölgeye yaptığı tesirler anlatılmış, değişen kültürel kimliklerin kentler üzerindeki devamlılığı vurgulanmıştır. Dördüncü bölümde “Ulus-Devletler Bölgesine Doğru (1929-1939)” başlığıyla Yazar, ulus devlet hareketlerinin bu dönemdeki topladığı siyasi gücün birçok değişime kapı

araladığı aktarmıştır. Beşinci bölüm “İmparatorluğun Dirilmesi” başlığıyla, İkinci Dünya Savaşı’nın, bölgeye etkileri ve doğurduğu sonuçlar Fransız-İngiliz rekabeti özelinde etkinlik mücadelesinin korunmasına yol açtığı aktarılmıştır. Azalan kültürel önemin sonucu olarak Arap bağlantılarını ortaya çıkarmıştır. Ve son olarak ek bölümde bölgede daha çok şeyin değişip değişmeyeceği sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır.

Yazar, kitabın girişinde Bilad’üş-Şam’ın 19. yüzyıldan önceki kentlerine üstünkörü değinmiş ve mekan-ötesileşmenin ilk ve ikinci aşamalarını diğer bölümlerde okura temel olması bakımından giriş yapmıştır. “Eğer birisi bu kitabın iskeletiyle oynasaydı nasıl bir seyir izleyecekti?” (30) sorusuyla, kitabı biçimlendiren bilinçli seçimleri daha açık hale getirmek için aktardığını söylemiştir. Sunduğu kavramsal önerilerse temel savlarını oluşturmuştur. Mekan-ötesileşmenin iki özelliğine dikkat çekmiştir. Kent, bölge, devlet, küresel olan arasındaki ilişkilerin sıfır toplamlı bir oyun olmaması birinci özelliğidir. Birinci özellikte, üçlü ya da dörtlü bağlantıların zenginliği, dünya ekonomisinin karşılıklı biricik değil ağa dönmüş olduğu somutlaştırmış ikinci özelliğidir.

“Parçalı Kentsel Bölgenin Yükselişi” başlığıyla birinci bölümde, Osmanlı Devleti’nin modern toprak bütünlüğünü, Bilad’üş-Şam’da dahil olmak üzere bölgeyi biçimlendiren iki modern makro-tarihsel değişiklikleri temel almıştır. Yazar, “Bilad’üş-Şam’ın kentlerindeki değişim ve süreklilik” başlığıyla bu değişim ve sürekliliğin üç önemli nedeninin olduğunu iddia etmiştir: Yerden dolayı duyulan gurur, sosyalliğine teşkil eden malzeme ve siyaset. Yazar, siyasi kararların ve tavırların bölgeler arası eksenini etkilediğini göstermiştir.

“Savaş Kazanı” başlığıyla ikinci bölümde Birinci Dünya Savaşı ele alınmış ve bu savaşın Ortadoğu’ya ve ana eksen Bilad’üş-Şam’a etkilerine ve dönüşümüne değinilmiştir. Kentlerde ise iki konunun öne çıktığı iddia edilmiştir. Birincisi iç bölgeler ve kıyı kentleri arasındaki hiyerarşinin tersine dönmesidir. Bu tersine dönmenin sonu-

cunda, Bilad'üş-Şam'ın İtilaf Devletleri tarafından abluka altına alınan kısımları da dahil, bölgenin dünya ekonomisine doğru vira etmesini sağlayan ve 19. yüzyılın ortalarından itibaren buraya biçim veren diğer makro-tarihsel süreçler ortaya çıkmıştır. İkinci konu ise mekan-ötesileşmenin ortadan kalkmadığıdır. Sonuç olarak, savaş travmatik olsa ve Bilad'üş-Şam'ın dünya ekonomisine çıkışını azaltsa da, kentler, bölge ve devlet arasındaki örüntülerin temelde değişmediğini göstermiştir.

“Osmanlı'nın Alacakaranlığı (1918-1929)” başlığıyla Birinci Dünya Savaş'ının bitiminden ekonomik buhrana kadar ele alınmış üçüncü bölüm, önemli olaylara sahne olmuştur. Emperyal işgaller en önemli unsurların başında gelmiştir. Bu zaman aralığında gerçekleşen gelişmeler üzerinden yazar, mekan-ötesileşmenin ikinci aşamasında temel nedenlerine inmiştir. Yazar sonuç olarak, bölgenin 1920'lerde kentler ve kentler arası bağlardan oluşan parçalı bir yapı olmaya devam etse de ancak 1930'larda ulus-devletler şemsiyesine dönmeye başladığını söylüyor. Bilad'üş-Şam'daki ülkeler, savaş sonrası ulus-devletlerin ayrışması içinde değil bölgesel çerçevede gelişme göstermişler ve son olarak “kavmiye” kavramı, Arapların ulus-devlet oluşturma süreçlerinde etkili olmuştur.

Yazar, “Ulus-Devletler Bölgesine Doğru (1929-1939)” başlığıyla dördüncü bölüme giriş yapmıştır. İki katlı yapıya sahip olan bu bölümde; kültür, ekonomi ve yönetim konuları ele alınmıştır. Bilad'üş-Şam'ın 1930'larda Arap dünyasıyla daha fazla bütünleştiğini iddia etmiştir. “Büyük bunalım ve ekonomik gelişim” ile yazar, Bilad'üş-Şam'ın belki de kültürel konulardan çok ekonomik meselelerde şemsiye haline geldiğini düşünmüştür. Sonuç olarak baktığımızda kentler ve onların iç bölgeleri ile diğer kentler arası bağları bölgede önemli olmaya devam ederken, bu yapılar devletin (ulus-emperyal) toprak bütünlüğü anlayışı ve dünya ekonomisi tarafından yeniden biçimlendiler.

“İmparatorluğun Dirilmesi (1939-1945)” başlığıyla yazar, beşinci bölümde İkinci Dünya Savaşı'nda Ortadoğu'yu ele almıştır. İkinci

Dünya Savaşı'nın Ortadoğu'da felaket olmadığını iddia eden yazar çeşitli savlar ileri sürmüştür. İngiliz-Amerikan müttefiklerin bölgeyi ellerinde tutmak istemesi, Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan açlığın tekrarlanmaması, Britanya'nın 1941 yılında ABD'li yetkililerle Ortadoğu İkmal Merkezi'ni kurmalarının etkili olduğu söylenmiştir. Son olarak Britanya bölgeyi sakin tutarak bazı ılımlı Pan-Arap (kavmi) ve bazı ulus-devlet (vatani) istekleri desteklemesini örnek vermiştir. Sonuçta İkinci Dünya Savaşı, Bilad'üş-Şam'ın ulus devletlerinin her birinde, refahın ve gücün daha fazla toplanmasına yardım etmiştir.

“Daha Çok Şey Değişecek Mi? (1945-2017)” başlığıyla son bölümde yazar, üç önemli gelişmeye dikkat çekmiştir. 1974 yılıyla birlikte Suriye komşu olarak İsrail'e tek ciddi tehdit olarak kalmıştır. Yazar, bu gelişmelerin ortaya güç, fırsatlar ve tehditler karışımı çıkardığını aktarmıştır. Bu karışımın İsrail'in politikalarına yansması ve bölgeye etkisi irdelenmiştir. Mısır ile yaptığı barış anlaşması, Irak'a verilen bildiri, 2016'da Rusya ile temasa geçerek İran'ın varlığını en aza indirmeye çalışması bu politikalar altında yapılmıştır. İkincisi 1960'lardan itibaren bölgeye daha sık müdahale edilmiştir. Üçüncüsü, askeri üstünlük korunurken bir yandan da Suriye ile istikrarsız bir güç dengesi kurmanın yolları aranmıştır. İsrail ve Suriye'ye yönelik jeo-stratejik tehditler bölgenin ötesine geçmiş ve Mısır, Etiyopya, Suudi Arabistan, İran, Irak ve Türkiye dahil diğer Ortadoğu ülkelerini etkilemiştir.

Cyrus Schayegh'in yazmış olduğu “Ortadoğu ve Modern Dünyanın İnşası” başlıklı kitabın, saha çalışmalarından, kütüphane arşivlerinden, gazete makalelerinden ve röportajlardan yararlanılarak okura geniş bir yelpazeyle konuyu aktardığı söylenmelidir. Fakat 1945 yılına kadar ayrıntılı anlatımla sunulan kitapta, ilk beş bölümde girilen ayrıntıya son kısımlarda yer verilmemesi Ortadoğu gibi sürekli sıcak gelişmeleri tecrübe eden bir bölge için eksiklik olmuştur. Sonuç olarak Cyrus, en temel iddiasını kitabın geneline yayarak ve bölümler ilerledikçe gelişen bir şekilde aktarmasının önüne geçmemiştir. Hiç

kuşkusuz ki mekan-ötesileşme kavramının Cyrus Schayegh tarafından ilk defa kullanılması, kitabın daha 2021 yılında basılması güncel yorumlara kapı aralaması açısından da katkıda bulunacaktır.

Cyrus Schayegh'in kitabın ek kısmında Üçüncü Dünya olarak bilinen kolektif dünyaya dair yorum geliştirmesi yeni tartışmalar açısından önemlidir. 2008'deki resesyonun ulus devletlere yeni çağrılar üretmesine dikkat çekilmiş, IŞİD gibi şiddetle ya da Avrupa'da olduğu gibi barışla bölgelerin yeniden şekillendirildiği iddia edilmiş ve Çin'in yükselişi, Rusya'nın yenilenen arzuları, ABD'nin yerel sancılılarıyla durumun daha da karmaşıklaştığı ve tartışmaların açık hale geldiği söylenmiştir.